

О.Л. Вотякова

ТИПОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА ТА АНАЛІЗ ВТОРИННОЇ ОБРОБКИ ЗНАРЯДЬ ШАРУ II СТОЯНКИ КОРОЛЕВО

Дано повну типологічну характеристику та результати аналізу вторинної обробки знарядь шару II стоянки Королево. Основну увагу приділено специфіці ретуші та акомодційних елементів.

Ключові слова: Королево, середній палеоліт, типологія, вторинна обробка знарядь.

ВСТУП

Багатошарова палеолітична стоянка Королево розташована на двох терасових рівнях лівого берега р. Тиса: Гострий Верх (120 м) і Бейвар (100 м). Пам'ятку відкрив у 1974 р. В.М. Гладилін [Гладилін, 1975, с. 14—16]. Колекція шару II походить із розкопу I (сектор Бейвар) площею 60 м², дослідженого в 1975 р. Шар залягав у нижній частині суглинку над палеоґрунтом останнього міжльодовиків'я. Суглинок відноситься до MIS 4 та датується близько 60 тис. р. т. [Haesaerts, Koulakovska, 2006, р. 33; Кулаковская, 2009, с. 97].

У науковий обіг колекцію ввела Л.В. Кулаковська, спочатку визначивши її як «мустье звичайне, тип Королево, комплекс II» [Кулаковская, 1989, с. 105]. З часом дослідниця переглянула попереднє визначення та віднесла цей комплекс до кола шарантських індустрій типу Кіна [Кулаковская, 2001, с. 9—11]. За визначенням авторки, ці індустрії характеризуються нелевалуазькою технікою розколювання, переважанням скребел, в першу чергу простих і поперечних опуклих, наявністю скребел Кіна та напів-Кіна, лімасів, поодиноких двобічних знарядь [Кулаковская, 2001, с. 10]. Як бачимо, в цьому визначенні типологія знарядь і стилістика їх оформлення відіграють важливу роль для культурної інтерпретації шарантських

індустрій. Тож метою цього дослідження є детальна типологічна характеристика колекції знарядь на ґрунті аналізу елементів вторинної обробки. Отримані дані надають можливість, у першу чергу, окреслити основні типологічні характеристики індустрій шарантського типу в Закарпатті та порівняти з іншими середньопалеолітичними пам'ятками регіону для виявлення аналогічних комплексів.

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Методика, використана в цьому дослідженні, базується на типологічному та статистичному аналізі прийомів вторинної обробки. Перший дає змогу виявити типологічну специфіку комплексу, другий — надати повну характеристику процесу оформлення знарядь. За основу типологічного аналізу взято тип-лист Ф. Борда [Bordes, 1961], з уточненнями та доповненнями. По-перше, додано відсутній в листі тип діагональних скребел [Chabai, Demidenko, 1998, р. 43], оскільки вони становлять досить виразну групу в колекції шару II Королево. По-друге, скребла, віднесені в тип-листі Ф. Борда до типу зі «спинкою потоншеною підправкою», у цьому дослідженні спочатку розподілені за характеристикою робочого краю на поздовжні, поперечні та ін., а вже потім відзначено наявність спинки. До цього спонукало порушення в тип-листі принципу підпорядкування, де за основу розподілу було обрано морфологію робочого краю знарядь і тільки для однієї категорії (скребла зі спинкою потоншеною підправкою) — акомодційний елемент. По-третє, для кількох своєрідних груп артефактів виділено додаткові категорії, (наприклад, знаряддя зі знищеним робочим краєм).

Прийоми вторинної обробки кожного знаряддя проаналізовано в трьох основних векторах: заготовка, ретуш, акомодційні елементи.

Заготовка. Аналізується за наступними критеріями: сировина, метричні параметри, тип сколу (відщеп, пластина, фрагмент сировини та ін.).

Ретуш. Основна увага при дослідженні добірки була зосереджена саме на ретуші, оскільки вона є основним прийомом вторинної обробки для вказаної індустрії. Характеристика проводилась за такими критеріями [Tixier, Inizan, Roche, 1992, p. 68; Колобова, 2004, с. 7—9].

1. Розташування відносно площини заготовки (дорсальна, вентральна, альтернативна та ін.).

2. Локалізація на сколі (дистальна, проксимальна, медіальна та ін.).

3. Характер нанесення (неперервна, переривчаста, локальна).

4. Ступінь розповсюдження по периметру знаряддя (довжина робочого краю).

5. Ступінь покриття площини виробу (крайова, розповсюджена, охоплююча, покриваюча).

6. Тип ретуші [Tixier, Inizan, Roche, 1992, p. 91]. Особливо відмічено кількість сходів для східчастої ретуші.

7. Кут (пласка до 30°, напівкрута до 45°, крута до 70° та ін.) [Tixier, Inizan, Roche, 1992, p. 75].

Звичайно, в роботі з матеріалами слід враховувати, що досить часто ретуш буде змінюватись у межах одного виробу. Наприклад, скребло може бути оброблено крутою та напівкрутою лускато-східчастою ретушню. Через те, аналізуючи окремі параметри, не слід забувати, що знаряддя слід розглядати як елемент, що поєднує їх в єдине ціле.

Акомодційні елементи. Для нашого комплексу відмічено два варіанти акомодції: спинка та потоншення. Для спинок виділено наступні основні варіанти: площадка відщепу з кіркою чи без; латеральний край відщепу з кіркою чи без; злам. Досить часто трапляються різні комбінації цих варіантів. Надалі вони розподіляються за наявністю або відсутністю обробки на природні та підготовлені. Для підготовлених спинок враховувались характер (сколи чи ретуш) і локалізація (напрямок на акомодційну ділянку чи з неї) обробки. Потоншення розподіляються за місцем локалізації (дорсальне, вентральне, дистальне, латеральне, білатеральне, проксимальне, дистальне) та характером оформлення (сколи чи ретуш).

Археологічна колекція шару II нараховує 3943 од. кам'яних виробів. Вона включає весь спектр артефактів (табл. 1): фрагменти сировини, пренуклеуси, нуклеуси, сколи, знаряддя, відбійники, ретушери та ін. [Вотякова, 2015, с. 24]. Це свідчить про те, що повний цикл кам'яного виробництва відбувався безпосередньо на стоянці. Основною сировиною був

Таблиця 1. Королево, шар II; категорії артефактів

Категорія	Р а з о м	%
Пренуклеуси	10	0,25
Нуклеуси	159	4,03
Фрагменти нуклеусів	89	2,26
Відщепи	2357	59,78
Пластини	95	2,41
Фрагменти сколів невизначені	118	2,99
Луски	762	19,33
Знаряддя	285	7,23
Відбійники	36	0,91
Ретушери	2	0,05
Уламки	19	0,48
Фрагменти гальок з слідами розколювання	8	0,20
Гальки	3	0,08
Р а з о м	3943	100,00

андезит (85 %) місцевого походження, виходи якого розташовані в безпосередній близькості від стоянки. Також використовували інші види кам'яної сировини: кварцит, кремій, сланець, кварц, кварц-порфир і радіолярит. Цікавим є той факт, що в колекції шару II зафіксовано найбільший процент виробів з невулканічної сировини порівняно з іншими шарами стоянки Королево [Кулаковская, 1989, с. 16].

Технологія первинного розколювання індустрії шару II Королево нелевалуазька, непластинчаста, нефасетована, базується на радіальному методі експлуатації однобічних нуклеусів. Відмічається наявність своєрідної практики використання вентральної поверхні відщепів-нуклеусів для отримання одного (метод *Kombewa*) або кількох сколів в доцентровому напрямку [Усик, 2003, с. 185; Вотякова, 2015, с. 32]. Загалом, процес виробництва був досить інтенсивним, часто використовували різноманітні технічні прийоми відновлення об'єму робочої поверхні та переоформлення площадок нуклеусів, що відображає серія відповідних технічних сколів. Основним типом заготовки був відщеп, в якого ширина більша за довжину (56 % від усіх цілих сколів), трапецевидної форми з досить масивним латеральним краєм або площадкою, іноді вкритими кіркою. Розміри цілих сколів: довжина від 0,6 до 14,2 см; ширина від 1,4 до 12,3 см; товщина від 2,0 до 5,9 см.

Колекція виробів з вторинною обробкою складається з 285 артефактів. Типологічно вона демонструє характерний для середнього палеоліту набір інструментів (табл. 2).

Провідною групою знарядь в колекції є скребла вони складають більше 60 %, якщо не враховувати сколи з ретушню та потоншенням, знаряддя з знищеним робочим краєм та

Таблиця 2. Королево, шар II; типологічна колекція знарядь

Типи знарядь	Р а- з о м	%
Скребла поздовжні	24	15,79
Скребла поперечні	40	26,32
Скребла діагональні	13	8,55
Скребла подвійні	4	2,63
Скребла кутові	7	4,61
Скребла вентральні	6	3,95
Скребла невизначені	2	1,32
Підлистоподібні знаряддя	1	0,66
Лімаси	2	1,32
Гостроконечники	1	0,66
Знаряддя з двобічною обробкою	7	4,61
Зубчасті знаряддя	25	16,45
Виймчасті	18	11,84
Скребачки	1	0,66
Різці	1	0,66
Відщепи з ретушю	47	—
Сколи з потоншенням	16	—
Скребла з знищеним робочим краєм	16	—
Знаряддя невизначені	54	—
Р а з о м	285	100,00

невизначені (табл. 2). Серед них найбільше представлені однолезові екземпляри: поперечні, поздовжні та діагональні. Подвійні, кутові та вентральні типи скребел репрезентовано невеликими групами. Зубчато-виймчасті форми займають друге місце за кількістю інструментів. Лімаси, підлистовидні, гостроконечники, двобічні і верхньопалеолітичні (скребачка атипова та різець) знаряддя репрезентовано поодинокими екземплярами, або вони мають підрядне становище. Значною кількістю представлені сколи з вторинною обробкою: ретушню та потоншенням. Окрему специфічну групу представляють знаряддя зі знищеним робочим краєм [Усик, 2005, с. 190].

Основною **заготовкою** для виготовлення знарядь були відщепи (табл. 3). Слід відмітити, що серед них переважають сколи поперечних пропорцій (коли ширина більша за довжину) — 60 %. Половина з них має кірку на площадці або на латеральному боці. Пріоритет у виборі заготовок з наявністю кірки та масивної площадки або латерального краю для цього комплексу обумовлений тим, що саме природна спинка була основним акомодативним елементом. Ця тенденція спостерігається не тільки у використанні звичайних сколів, а й технічних відщепів з бортів нуклеусів, де масивний латеральний край виконував функцію спинки. Виробів на фрагментах відщепів не багато, але їм притаманна та сама тенденція, що й цілим відщепам і технічним сколам, тільки спинкою в цьому випадку слугувала поверхня зламу,

Таблиця 3. Типи заготовок знарядь / наявність кірки

Тип	З кір- кою	Без кірки	Р а з о м	%
Відщеп	73	78	151	72,0
Фрагмент відщепу	3	22	25	12,0
Пластина	2	—	2	0,9
Технічний скол	13	12	25	11,9
Фрагмент нуклеуса	—	2	2	0,9
Фрагмент сировини	2	—	2	0,9
Невизначений фрагмент	—	3	3	1,4
Р а з о м	93	117	210	100,0

Примітка. Враховано лише цілі вироби.

що завжди була розташована навпроти робочого краю. Зафіксовано також використання як заготовок фрагментів нуклеусів [Кулаковская, 1989, с. 55, рис. 45]. Розміри цілих знарядь: довжина від 1,8 до 13,8 см; ширина від 1,8 до 11,9 см; товщина від 0,5 до 5,4 см; середні розміри: довжина 5,4 см; ширина 5,7 см; товщина 1,7 см.

ТИПОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ВТОРИННА ОБРОБКА

Основним і найбільш показовим компонентом набору знарядь у сенсі вивчення вторинної обробки є однібічні скребла: *поздовжні*, *поперечні* та *діагональні*.

Поздовжні скребла представлені опуклими (14 екз.), прямими (5 екз.) та увігнутими (5 екз.) типами (рис. 1). Робочий край цих виробів сформований дорсальною напівкрутою або пласкою лускатою ретушню, рідше — східчастою, яка в основному дворядна (табл. 4). За ступенем покриття поверхні виробу ретуш крайова або протяжна. Тільки незначна частина інструментів має обробку, що далеко заходить на поверхню заготовки. Наявність спинки відмічена у 18 екз. Найчастіше це необроблені варіанти, тільки у восьми виробів наявна підправка спинки кількома притупляючими сколами або лускатою ретушню. Потоншення не відіграло провідної ролі в оформленні цього типу знарядь оскільки зафіксовані всього на трьох виробках. Це кілька сколів на вентральній поверхні, що локалізуються в латеральній (1 екз.) або проксимальній (2 екз.) частині предмету. Розміри: довжина від 4,1 до 13,8 см, ширина від 2,8 до 8,5 см, товщина від 0,7 до 3,8 см.

Скребла *поперечні* розподіляються на опуклі — 29 екз. (рис. 2, 1, 2, 4; 3, 2; 4), прямі — 7 екз. (рис. 2, 3; 3, 1) та увігнуті — 4 екз. Для їх оформлення використовувалась в основному дорсальна східчаста крута або луската напівкрута ретуш (табл. 4), що практично завжди заходить далеко на поверхню заготовки. Схід-

часта ретуш частіше дворядна, рідше трьохрядна, крута та напівкругла. Луската — напівкрута або пласка. Зафіксовані випадки комбінації східчастої та лускатої ретуші. Практично всі вироби мають акомодативні елементи: різноманітні варіанти спинок і потоншення (рис. 2—4). Відмічені в межах цієї групи знарядь природні спинки налічують всі типи, виділені для цієї колекції (табл. 5). У сімох випадках вони додатково ретушовані, в одному — підправлені сколами; обидва варіанти оформлення мають притуплюючий характер. Вентральне потоншення присутнє на 15 виробах: проксимальне (10 екз.), латеральне (2 екз.), білатеральне (2 екз.), бітермінальне (1 екз.). Практично завжди це один або пара сколів, якими знято відбивний бугорок, тільки в одному випадку відмічено комбінацію сколів і ретуші. Особливо виділяється скребло з досить потужною обробкою вентральної поверхні, внаслідок чого воно було практично знищене. Характер та інтенсивність цього процесу дозволяють припустити, що це було не просто потоншення, а розщеплення, тим паче, що для цього комплексу характерно використання сколів і знарядь як нуклеусів (рис. 5). Також досить цікавим у сенсі розуміння етапів нанесення ретуші є приклад оформлення опуклого поперечного скребла. Під час обробки від сильного удару знаряддя розкололося на дві частини. Після цього одну з них майстер вирішив доопрацювати крутою східчастою ретушню, отримавши таким чином досить крутий увігнутий робочий край. Розміри: довжина від 1,8 до 9,9 см, ширина від 1,8 до 11,2 см, товщина від 0,8 до 3,9 см.

Діагональні скребла (13 екз.) мають виключно опуклий робочий край (рис. 6), оформлений дорсальною лускатою, рідше східчастою ретушню. Луската ретуш напівкрута або пласка, тільки в одному випадку крута. Східчаста ретуш в основному напівкрута, з двох сходинок, тільки в одному випадку крута та має три сходинки. За ступенем покриття поверхні знаряддя ретуш розповсюджена (найчастіше ступінчата) або протяжна, в трьох випадках крайова. Практично всі вироби, крім одного, мають акомодативні елементи. Здебільшого це різні варіації природних спинок, які в трьох випадках мають сліди підправки кількома сколами на латеральних частинах з вентральної або дорсальної сторін.

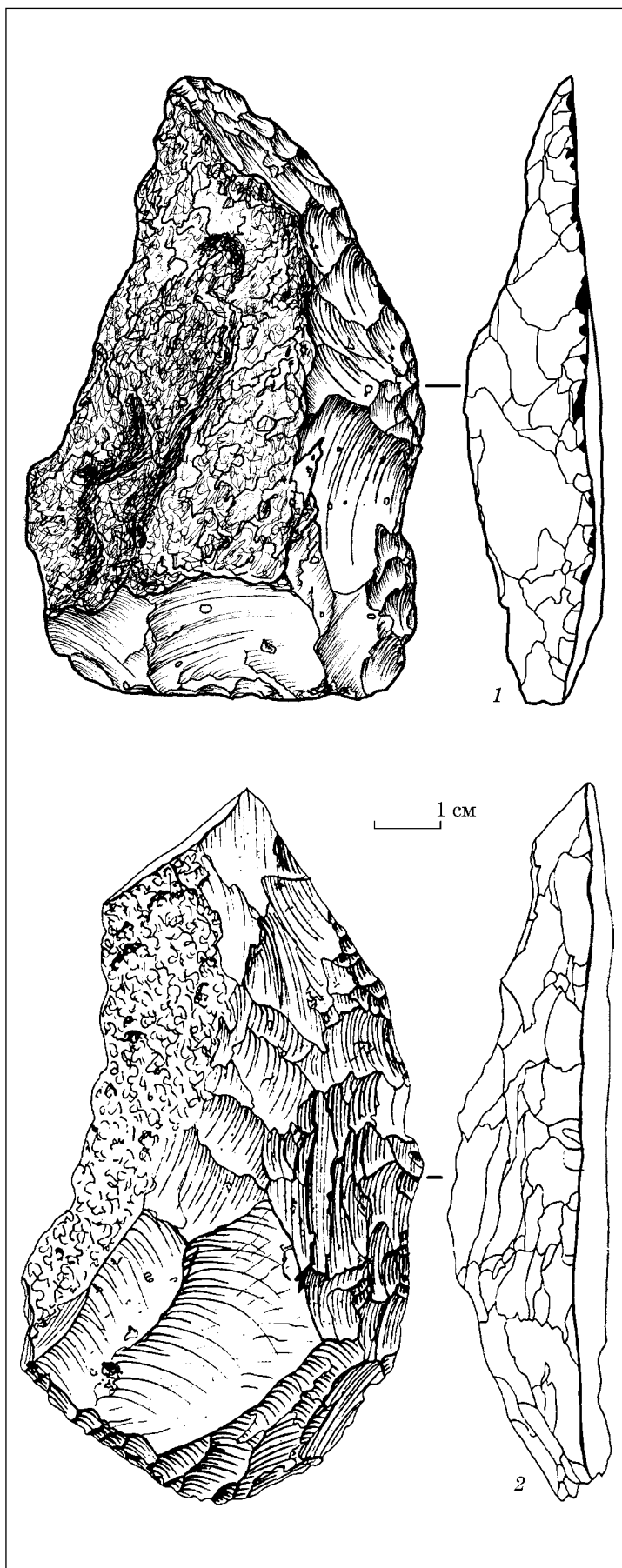

Рис. 1. Королево, шар II: скребла поздовжні (2 — за: Кулаковская, 1989)

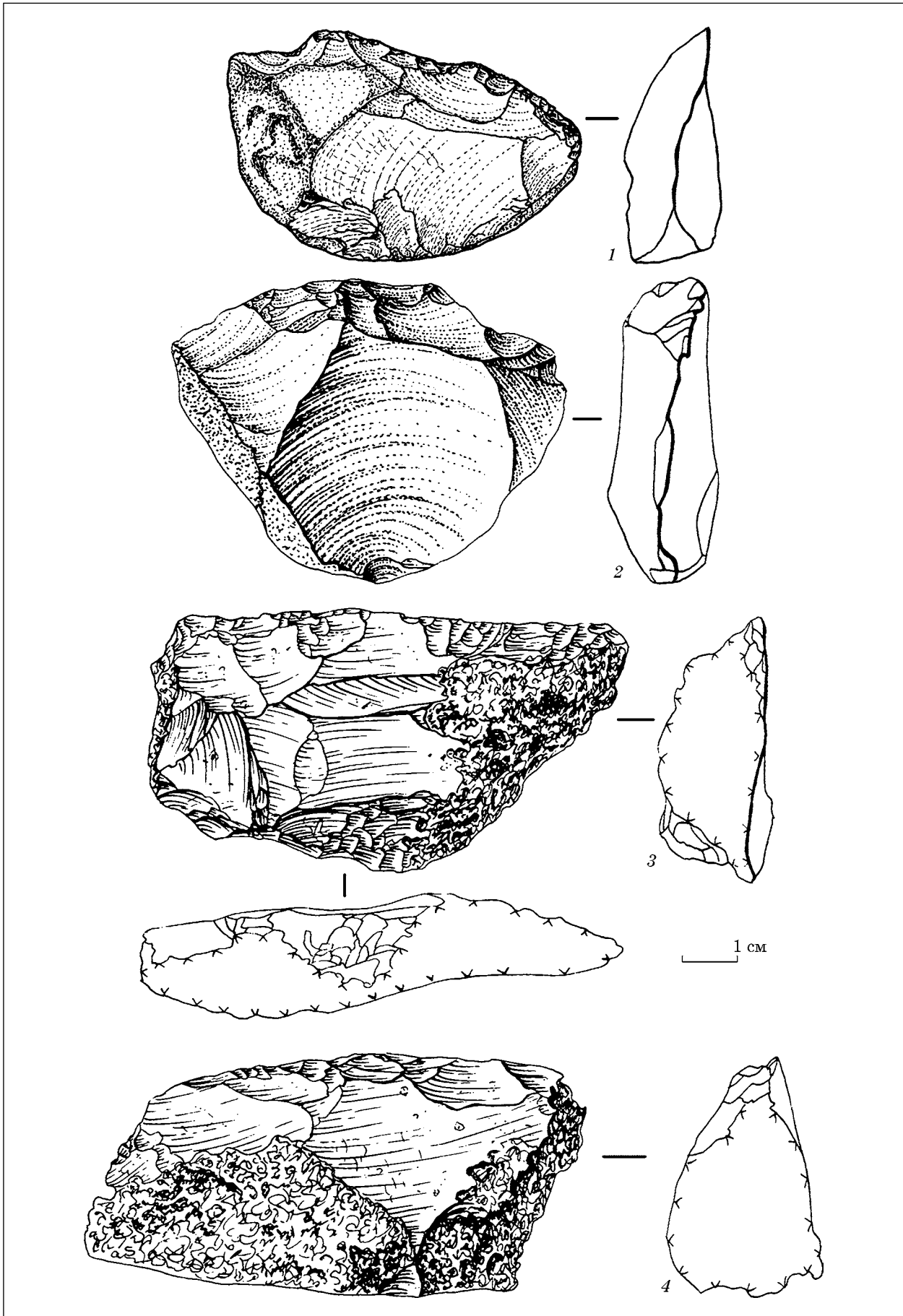

Рис. 2. Королево, шар II: скребла поперечні (2—4 — за: Кулаковская, 1989)

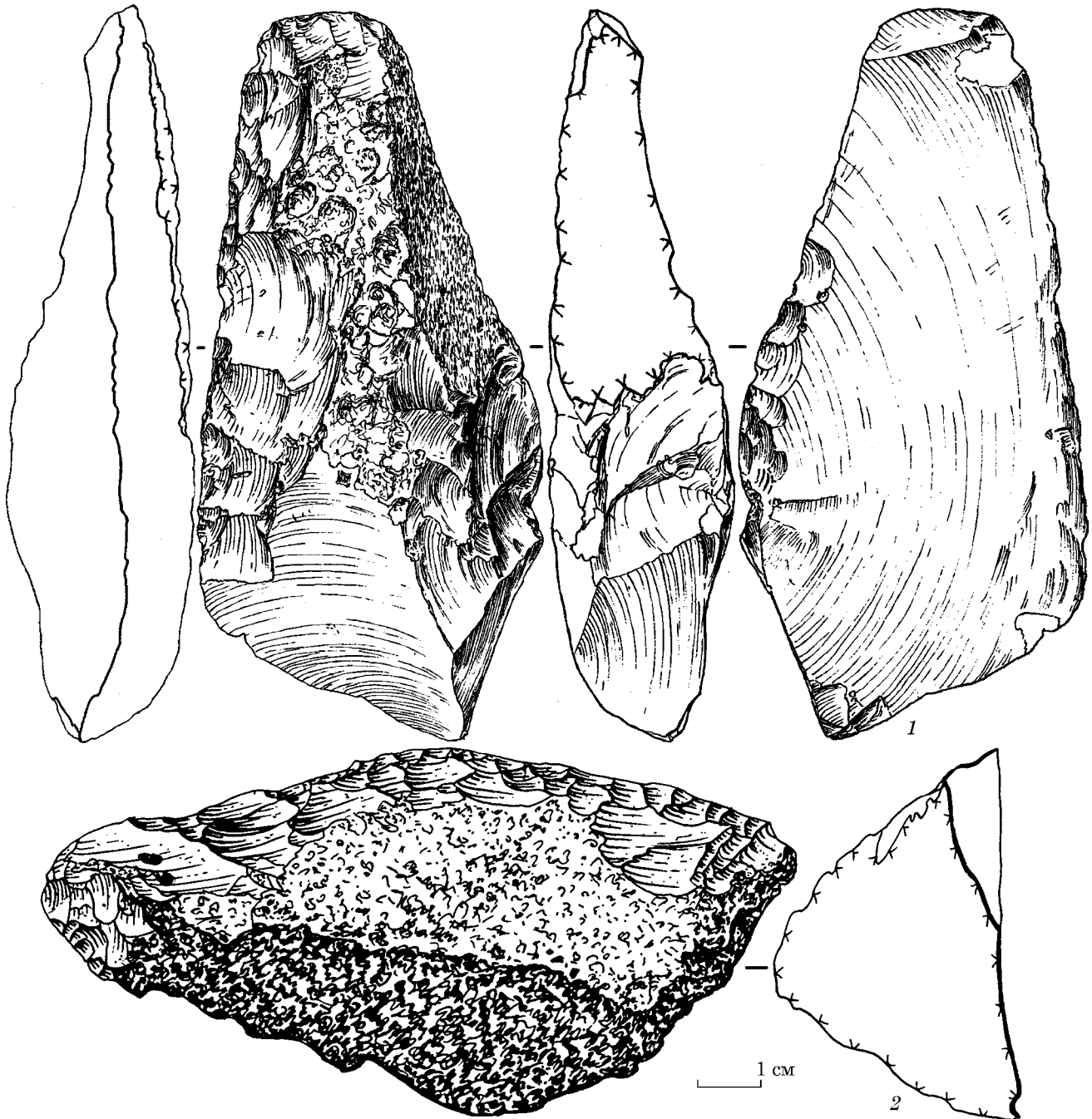

Рис. 3. Королево, шар II: скребла поперечні (за: Кулаковская, 1989)

Таблиця 4. Королево, шар II; односторонні знаряддя: тип та кут ретуші

Ретуш	Типи знарядь, одиниці / %							Разом
	Скробла поздовжні	Скробла поперечні	Скробла діагональні	Скробла подвійні	Скробла кутові	Скробла вентральні	Лімаси	
Тип								
луската	16 / 67	19 / 47	8 / 62	3 / 75	5 / 71	5 / 83	—	56 / 58
східчаста	8 / 33	21 / 53	5 / 38	1 / 25	2 / 29	1 / 7	2 / 100	40 / 42
Кут								
плаский	10 / 41	8 / 20	2 / 15	3 / 75	3 / 43	1 / 7	—	27 / 28
напівкрутий	12 / 50	22 / 55	9 / 70	1 / 25	3 / 43	—	—	47 / 49
крутий	2 / 9	10 / 25	2 / 15	—	1 / 14	5 / 83	2 / 100	22 / 23

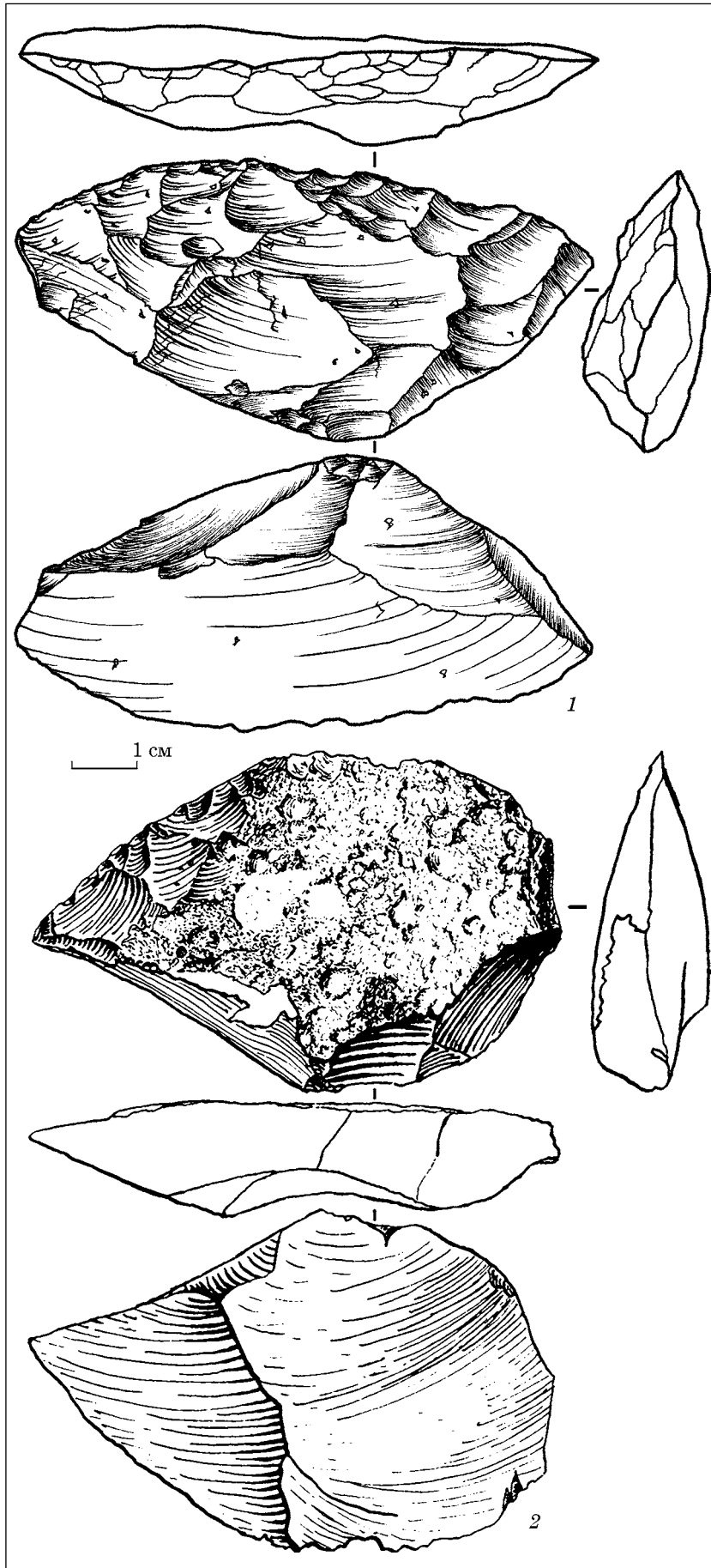

Рис. 4. Королево, шар II: скребла поперечні (2 — за: Кулаковская, 1989)

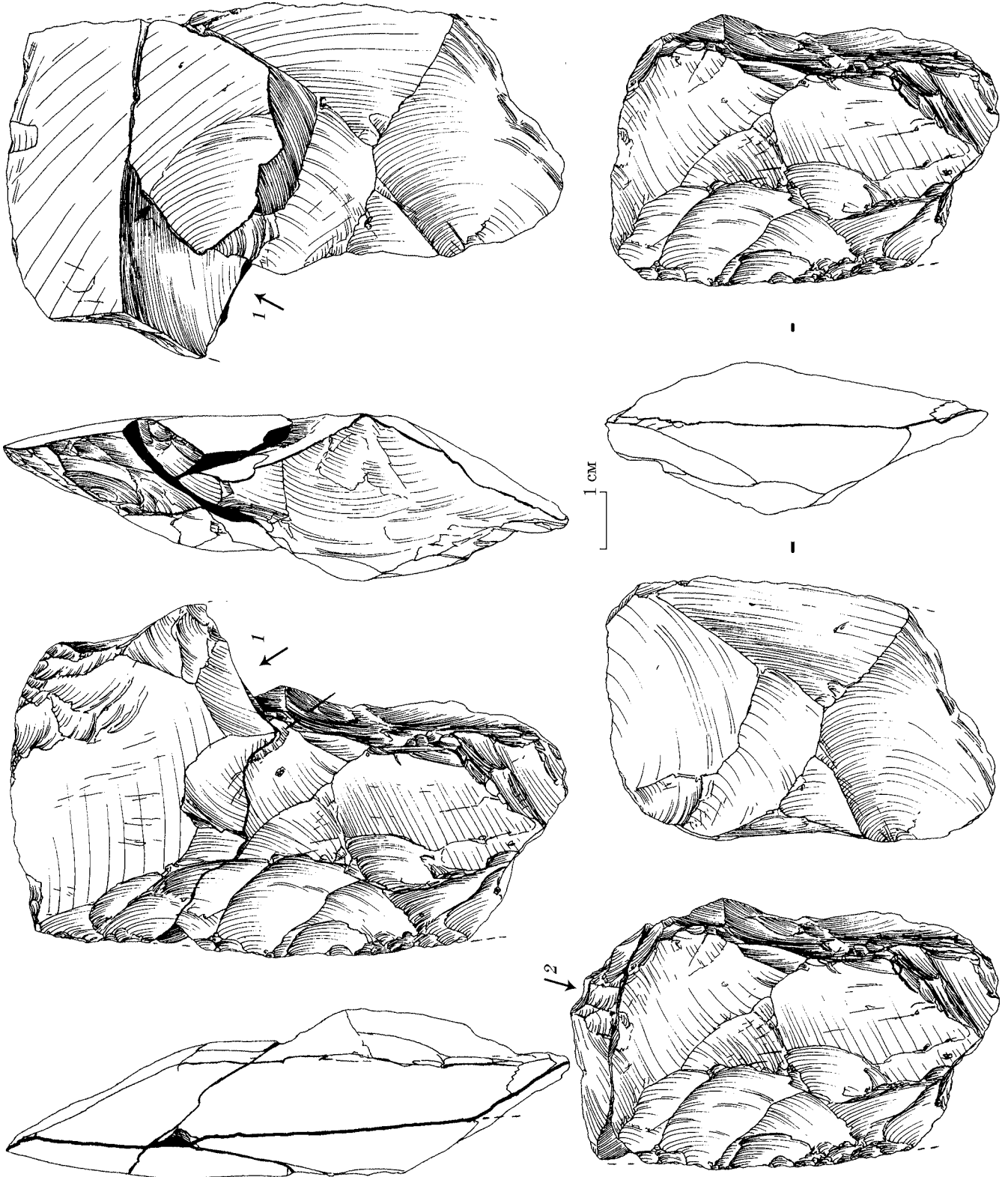
Інший варіант акомодациї (відмічено на 5 екз.) — вентральне потоншення одним сколом, тільки у двох випадках кількома (рис. 6, 2). Локалізується потоншення частіше в проксимальній, рідше в латеральній частині виробу. Розміри: довжина від 2,9 до 9,0 см, ширина від 4,0 до 8,9 см, товщина від 1,0 до 2,5 см.

Подвійні скребла представлені двома двоопуклими та двома прямоопуклими виробами. Робочі леза перших двох сформовані дорсальною крайовою пласкою лускатою ретушшю, інших двох — комбінацією: одне лезо оформлене крайовою пласкою лускатою, інше — східчатою напівкрутою ретушшю. Відмічено вентральне потоншення: в одному випадку це два скола, які зняли відбивний бугорок, в іншому — вентральна притуплююча ретуш по латеральному краю. Розміри: довжина від 3,7 до 7,4 см, ширина від 3,2 до 5,2 см, товщина від 1,1 до 1,4 см.

Скребла *кутові* (7 екз.) в основному мають дорсальну протяжну лускату, тільки два виробу — східчасту круту та напівкруту ретуш (рис. 7). Застосування пласкої лускатої ретуші відмічено на трьох виробих. Один виріб вирізняється оформленням лез по чергово з дорсальної та вентральної площини крайовою пласкою ретушшю. У всіх предметів, окрім вищезгаданого, зафіксована наявність акомодацийних елементів: природних (4 екз.) або оформлених ретушшю спинок (3 екз.), вентральних потоншень двома сколами (два проксимальних, два латеральних). Розміри: довжина від 3,3 до 5,6 см, ширина від 4,7 до 9,5 см, товщина від 1,1 до 2,5 см.

В межах типу *вентральних* скребел (рис. 8) виділяються поперечні опуклі (2 екз.), поздовжні опуклі (3 екз.) та увігнуті (1 екз.). Слід відмітити, що в попереч-

Рис. 5. Королево, шар II: нуклеус, ремонтаж (за: Усик, 2003)

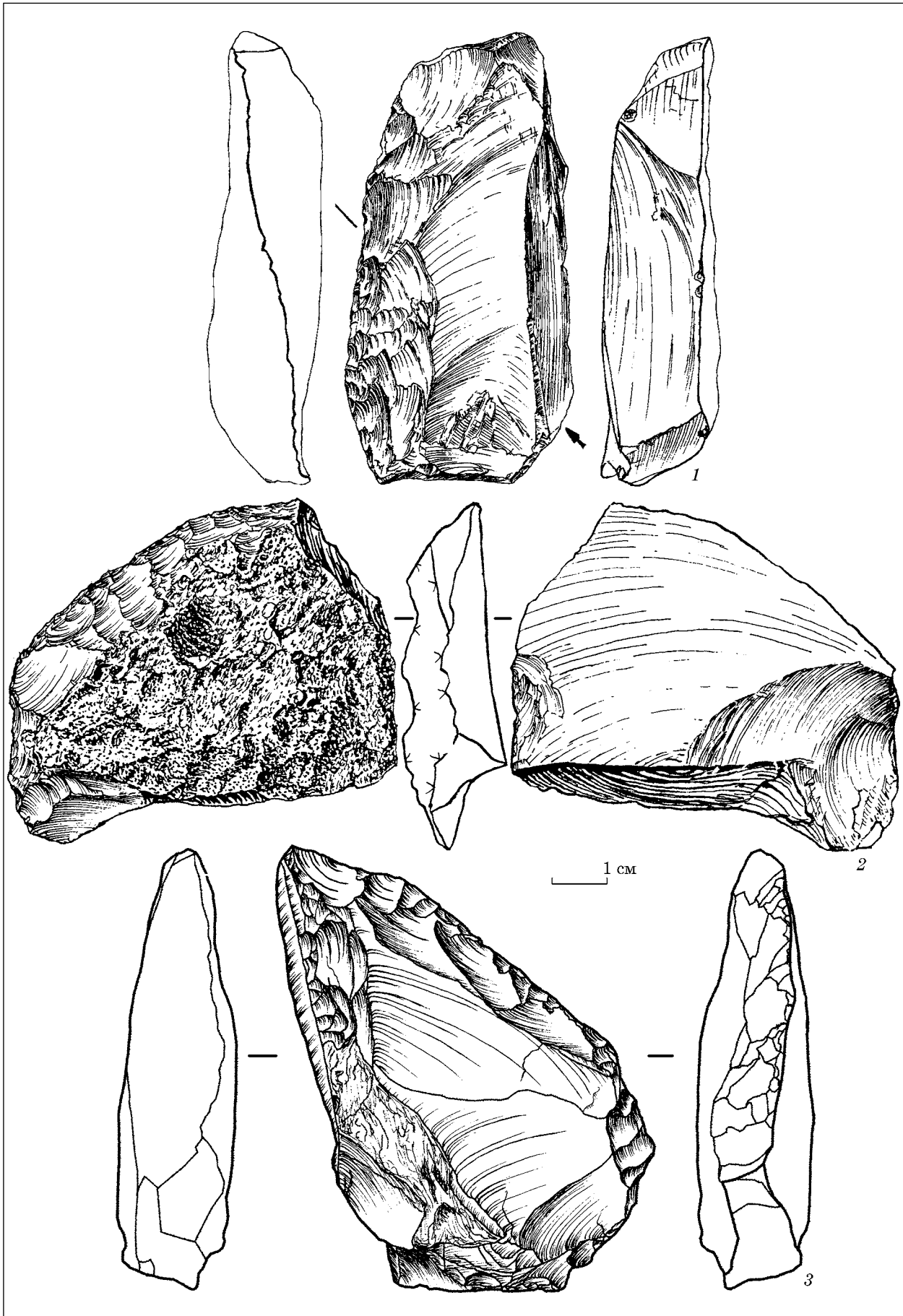
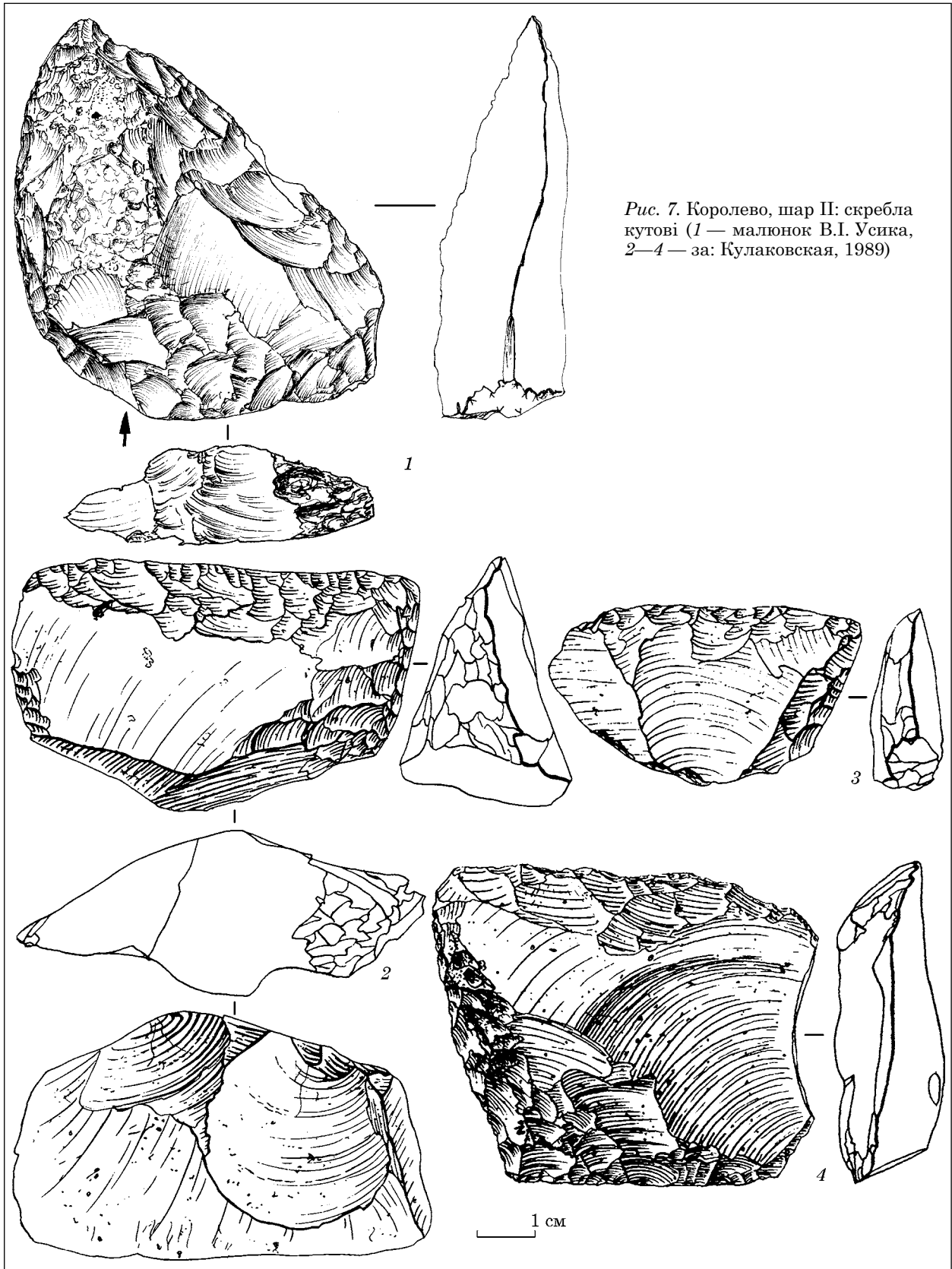

Рис. 6. Королево, шар II: скребла діагональні (1, 2 — малюнок В.І. Усика)

них варіантах для формування робочого краю обирали виключно проксимальну частину скла-заготовки, яка в одному випадку оформлена крутою ступінчатою протяжною ретушю, що повністю знищила площадку скла (рис. 8, 1,

3), в іншому — крутою лускатою. Поздовжні виробу в основному сформовані крутою лускатою крайовою ретушю, в двох випадках відмічено наявність природної спинки, якою слугувала латеральна та проксимальна частини відщепу,

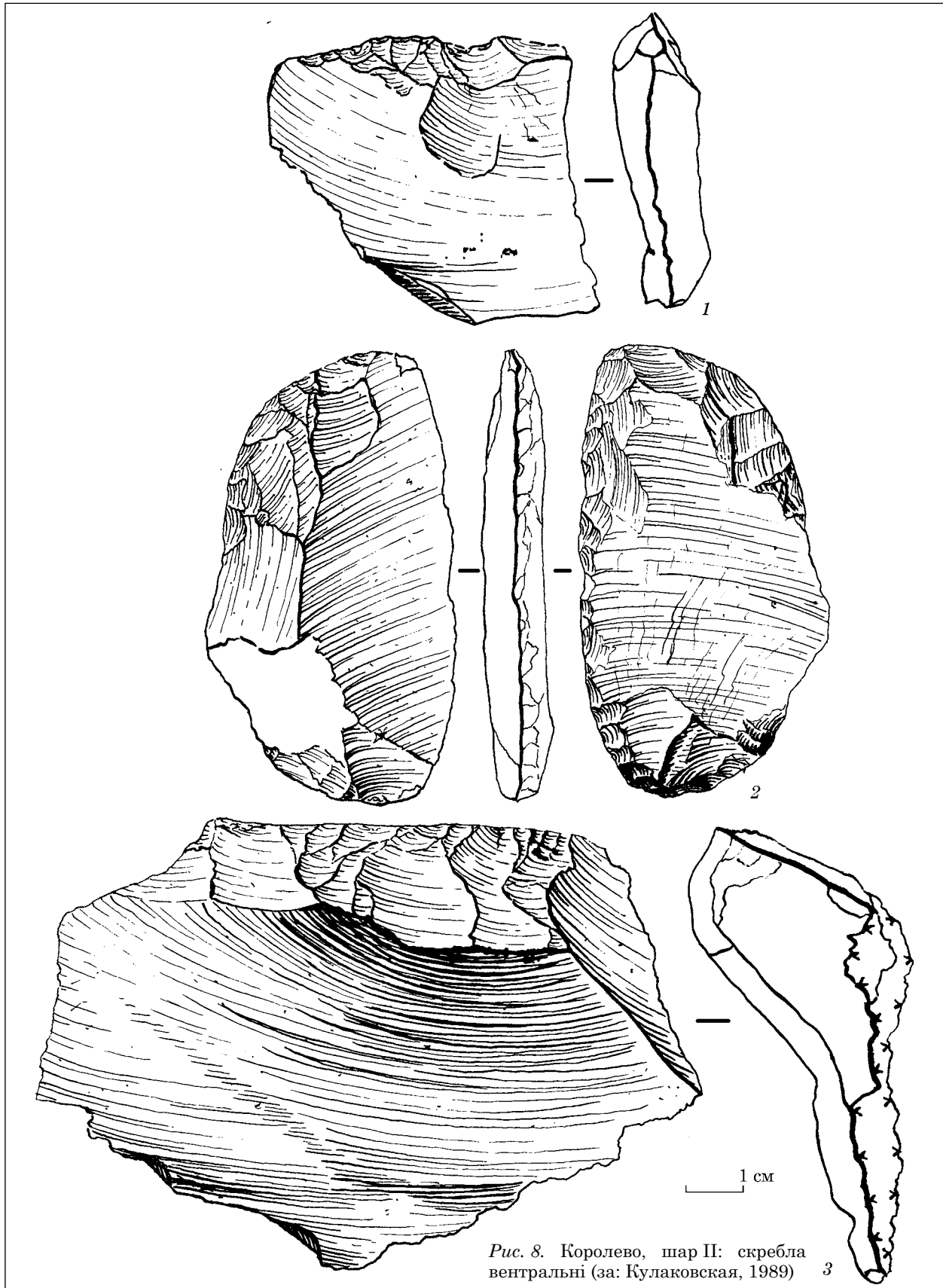

Рис. 8. Королево, шар II: скребла
вентральні (за: Кулаковская, 1989) 3

вкриті кіркою. Окремо виділяється поздовжнє скребло з вентральним бітермінальним потоншенням, сформованим дрібними сколами та лускатою крайовою пласкою ретушшю (рис. 8,

2). Розміри: довжина від 5,0 до 8,5 см, ширина від 3,5 до 11,4 см, товщина від 1,1 до 3,1 см.

У колекції є два скребла невизначені, виготовлені на фрагментах нуклеусів, робочий

Таблиця 5. Типи спинок

Тип	Підправлені сколами	Підправлені ретушшю	Без підправки	Р а з о м	%
Площадка відщепу з кіркою	1	2	13	16	13,33
Площадка відщепу	3	2	19	24	20,00
Латеральний край відщепу з кіркою	1	—	17	18	15,00
Латеральний край відщепу	3	3	12	18	15,00
Площадка відщепу з кіркою + латеральний край відщепу з кіркою	—	—	8	8	6,67
Площадка відщепу + латеральний край відщепу	2	5	7	14	11,67
Площадка відщепу + злам	1	1	—	2	1,67
Злам	2	6	11	19	15,83
Край нуклеуса	—	—	1	1	0,83
Р а з о м	13	19	88	120	100,00

Примітка. Враховано лише цілі форми.

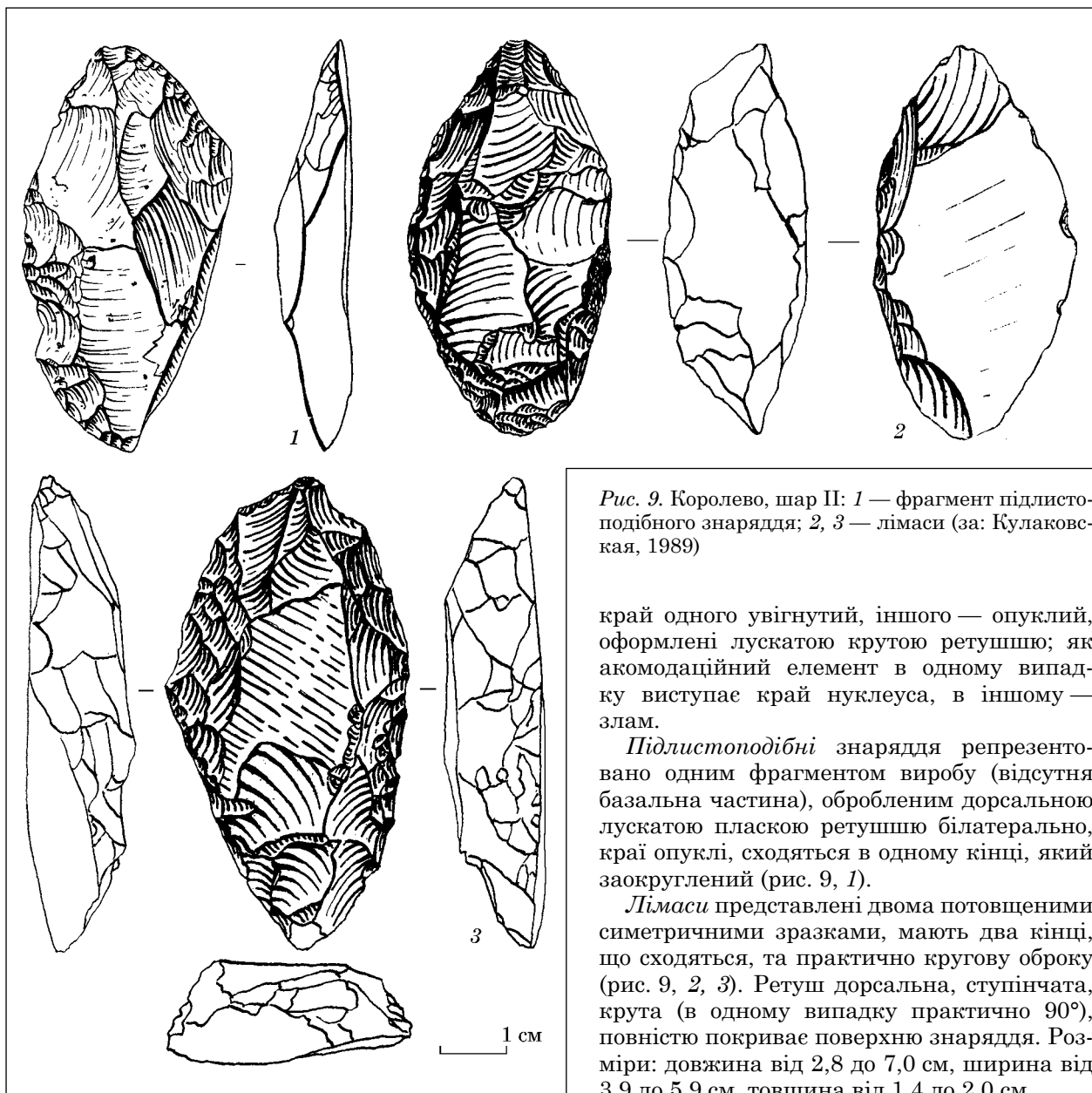

Рис. 9. Королево, шар II: 1 — фрагмент підлистоподібного знаряддя; 2, 3 — лімаси (за: Кулаковская, 1989)

край одного увігнутий, іншого — опуклий, оформлені лускатою крутою ретушшю; як акомодативний елемент в одному випадку виступає край нуклеуса, в іншому — злам.

Підлистоподібні знаряддя репрезентовано одним фрагментом виробу (відсутня базальна частина), обробленим дорсальною лускатою пласкою ретушшю білатерально, краї опуклі, сходяться в одному кінці, який заокруглений (рис. 9, 1).

Лімаси представлені двома потовщеними симетричними зразками, мають два кінці, що сходяться, та практично кругову обробку (рис. 9, 2, 3). Ретуш дорсальна, ступінчата, крута (в одному випадку практично 90°), повністю покриває поверхню знаряддя. Розміри: довжина від 2,8 до 7,0 см, ширина від 3,9 до 5,9 см, товщина від 1,4 до 2,0 см.

Гостроконечники представлено одним проксимальним фрагментом, виготовленим з кварц-порфіру. Робоче лезо сформоване дорсальною крутою ступінчатою ретушшю, на вентральній стороні зафіксовано кілька сколів латерального потоншення.

Знарядь з двобічною обробкою 7 екз.: п'ять цілих і два фрагменти. Більшість з них, як було зазначено [Кулаковская, 2001, с. 9], не мають вигляду закінчених виробів, оскільки оформлені частково, фрагментовані під час ретушування або на початковій стадії обробки знаряддя. Тільки два вироби можна впевнено назвати сформованими знаряддями [Кулаковская, 2001,

с. 9; 2002, с. 27]. Це ніж типу Пронднік, який спочатку був зарахований до культурно-хронологічного комплексу Па [Кулаковская, 1989, с. 49, рис. 39]. Цей бифас зроблений на кварциті, має трапецієподібну форму, оформлений у плоско-опуклій манері з масивною спинкою, підправленою сколами. Лезо сформоване лускатою напівкрутою ретушшю, що чергується, хвилясте в плані та профілі, специфічний скол підправки леза відсутній. По-друге, це підлистоподібне двобічне скребло, плоско-опукле, оформлене лускатою напівкрутою ретушшю (рис. 10, 2).

Інші вироби з двобічною обробкою представлені скреблами. Одне скребло має неповністю

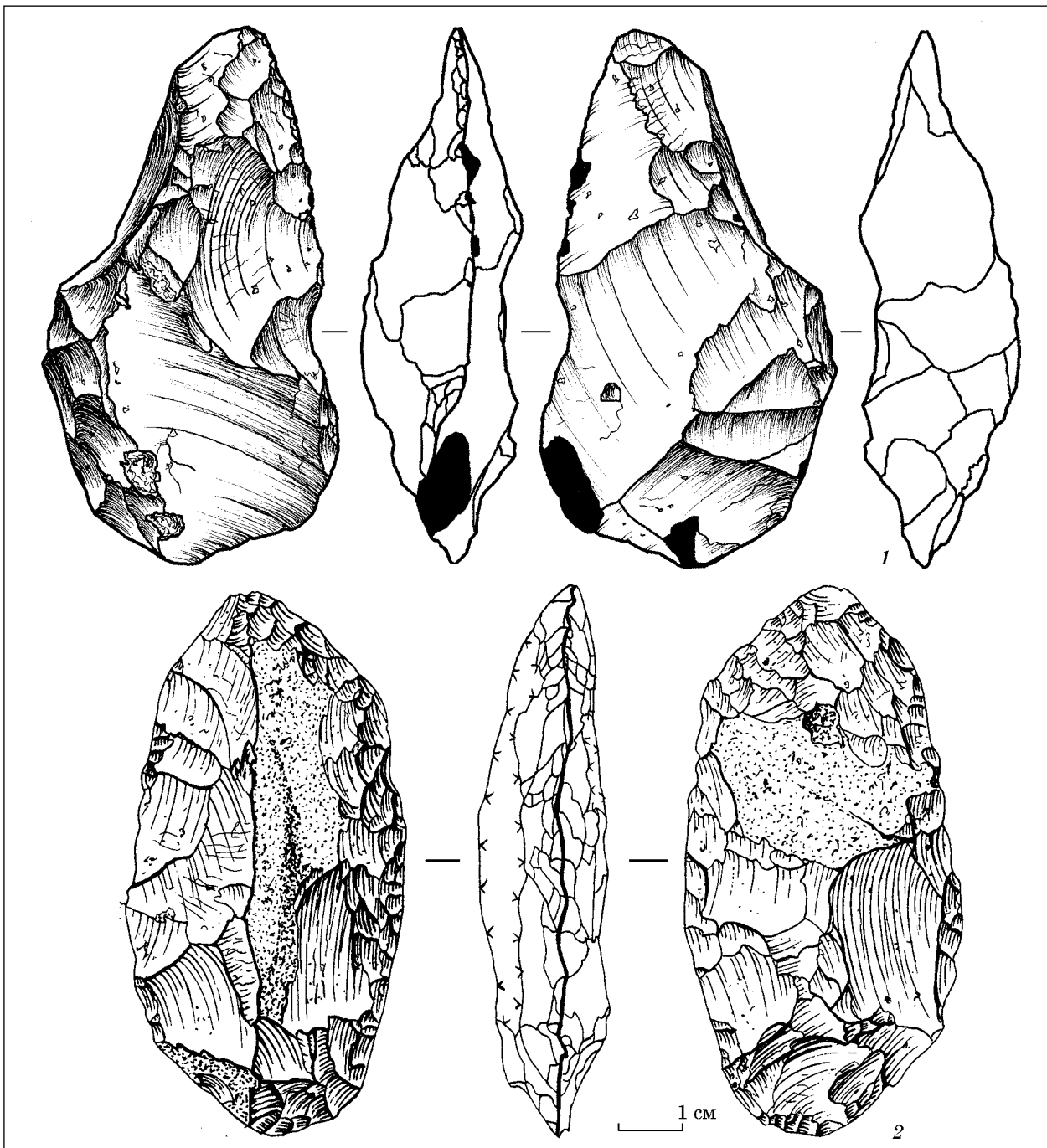

Рис. 10. Королево, шар II: двобічні знаряддя (2 — за: Кулаковская, 1989)

сформований переривчастою лускатою ретушшо робочий край, фрагментоване навпіл під час обробки пласкої сторони. Ще один екземпляр, на відщепі, має опуклий робочий край, оформлений переривчастою лускатою ретушшо, та масивну, оброблену сколами спинку (рис. 10, 1). Інше скребло з двобічною ретушшо, виготовлене на фрагменті андезиту, має з однієї сторони підтісування мілкими сколами, з іншої — опукле лезо, оформлене східчастою крутою ретушшо, природною спинкою слугував злам. Розміри: довжина від 4,6 до 12,2 см, ширина від 4,2 до 8,4 см, товщина від 1,5 до 2,5 см.

До групи *зубчастих* віднесено 25 предметів, з них цілих 20. В основному вони мають один, рідше два, лише раз три зубці, сформовані дорсальною, в двох випадках вентральною, лускатою, зрідка ступінчастою, напівкрутою або крутою ретушшо, що локалізується в дистальних, рідше в латеральних частинах заготовки. У двох з цих предметів, є вентральне потоншення двома сколами, локалізоване в проксимальній частині заготовки. Серед них виділяється серія знарядь (10 екз.) з досить довгим неперервним протяжним крутим робочим краєм, сформованим в основному дрібними сколами, в трьох випадках східчастою ретушшо (рис. 11, 2—7). Сім з цих виробів мають спинку, дві з них підправлені сколами. На двох предметах спостерігається вентральне потоншення сколами: латеральне та бітермінальне. Такі знаряддя, особливо ті, в яких робочий край сформований сколами, на відміну від всіх інших виробів, оброблених ретушшо, не мають вигляд повністю закінчених. Можна зробити припущення, що довгий робочий край, сформований послідовно великими сколами, відображає перший етап нанесення східчастої ретуші, якою оформлена значна кількість знарядь цього комплексу. Розміри: довжина від 2,6 до 8,8 см, ширина від 2,4 до 11,9 см, товщина від 0,9 до 5,4 см.

Виймчасті знаряддя представлені цілими (14) і фрагментами (4). Вони мають одну (11 екз.) або дві (3 екз.) виїмки, оформлені ретушшо, локалізовані частіше на латеральних (10 екз.), рідше на дистальних частинах заготовок, з дорсальної (9 екз.) або вентральної сторін (5 екз.). Ретуш крайова, луската, крута або напівкрута, рідко — пласка. Шість виробів мають природну спинку, один з них додатково потоншений двома сколами з вентральної сторони в проксимальній частині заготовки. Розміри: довжина від 2,3 до 7,3 см, ширина від 2,3 до 8,1 см, товщина від 0,7 до 5,2 см.

Верхньопалеолітична група знарядь складається з різця та скребачки, зроблених на відщепі. Різець вентральний кутовий, розміри 6,0 × 7,3 × 1,5 см. Скребачка кінцева з опуклим робочим краєм, оформленим дорсальною крайовою лускатою крутою ретушшо, розміри 3,1 × 1,7 × 1,5 см.

Відщепів з ретушшо цілих 38 екз., фрагментів 9 екз. Вони оформлені епізодичною пласкою лускатою дорсальною (41 екз.) або вентральною (6 екз.) ретушшо в латеральних або дистальних зонах. У 14 виробів відмічено спинку, що в двох випадках підправлена притуплюючими сколами. Чотири відщепи мають вентральне проксимальне потоншення. Розміри: довжина від 3,3 до 7,7 см, ширина від 2,7 до 11,2 см, товщина від 0,5 до 3,4 см.

В окрему групу виробів з вторинною обробкою виділено *сколи з потоншенням*. Вони представлені 15 відщепами та однією пластинкою. Зазвичай це один або два невеликих сколи на вентральній поверхні, локалізовані в проксимальній (10 екз.), латеральній (2 екз.) або термінальній (4 од.) частині заготовки. Приналежність цих виробів до категорії знарядь для цього зібрання досить суперечлива, оскільки такі вироби знаходяться на межі між знаряддями та нуклеусами. Розміри: довжина від 4,5 до 8,8 см, ширина від 3,5 до 9,0 см, товщина від 1,2 до 2,5 см.

До групи *знарядь зі знищеним робочим краєм* (див.: [Усик, 2005, с. 190]) зараховано 16 екз. До цієї категорії увійшли тільки вироби, що характеризуються наявністю негативів одного або кількох досить глибоких сколів і невеликих ділянок ретуші по одному краю. Ці сколи перекривають ретушовані ділянки, таким чином знімаючи частину ретушованого леза. Слід зазначити, що в колекції також є відповідні сколи знищення робочого краю [Вотякова, 2015, с. 30]. Інтерпретація цього процесу як переоформлення або повторного загострення леза знаряддя не видається однозначною, як і трактування його в сенсі нуклеусного розщеплення [Усик, 2005, с. 190]. Хоча, притаманне цій індустрії використання сколів та знарядь у якості нуклеусів (рис. 5) [Усик, 2003, с. 175; Вотякова, 2015, с. 24], зупинення оформлення знаряддя після зняття значної частини робочого леза, свідчать на користь останнього. Розміри: довжина від 3,2 до 8,6 см, ширина від 3,6 до 7,0 см, товщина від 1,1 до 2,7 см.

До категорії *невизначених* віднесено фрагменти знарядь. 49 з них представлені фрагментами дорсально ретушованих виробів на відщепі, які розподіляються на проксимальні — 16, дистальні — 13, латеральні — 6 та фрагменти лез — 14. Ретуш в основному луската, пласка або напівкрута. Окремо виділяються три крупних фрагменти, з досить специфічною вторинною обробкою. Один з них, зроблений з андезиту, має крутий, практично 90°, робочий край, сформований крупними сколами, який сходиться в одному кінці (рис. 11, 1). Це знаряддя за формою можна інтерпретувати як заготовку під лімас. Два інші фрагменти знарядь / скребел на відщепі з досить крутим робочим краєм, сформованим крупними дорсальними сколами, в одному випадку частково ретушова-

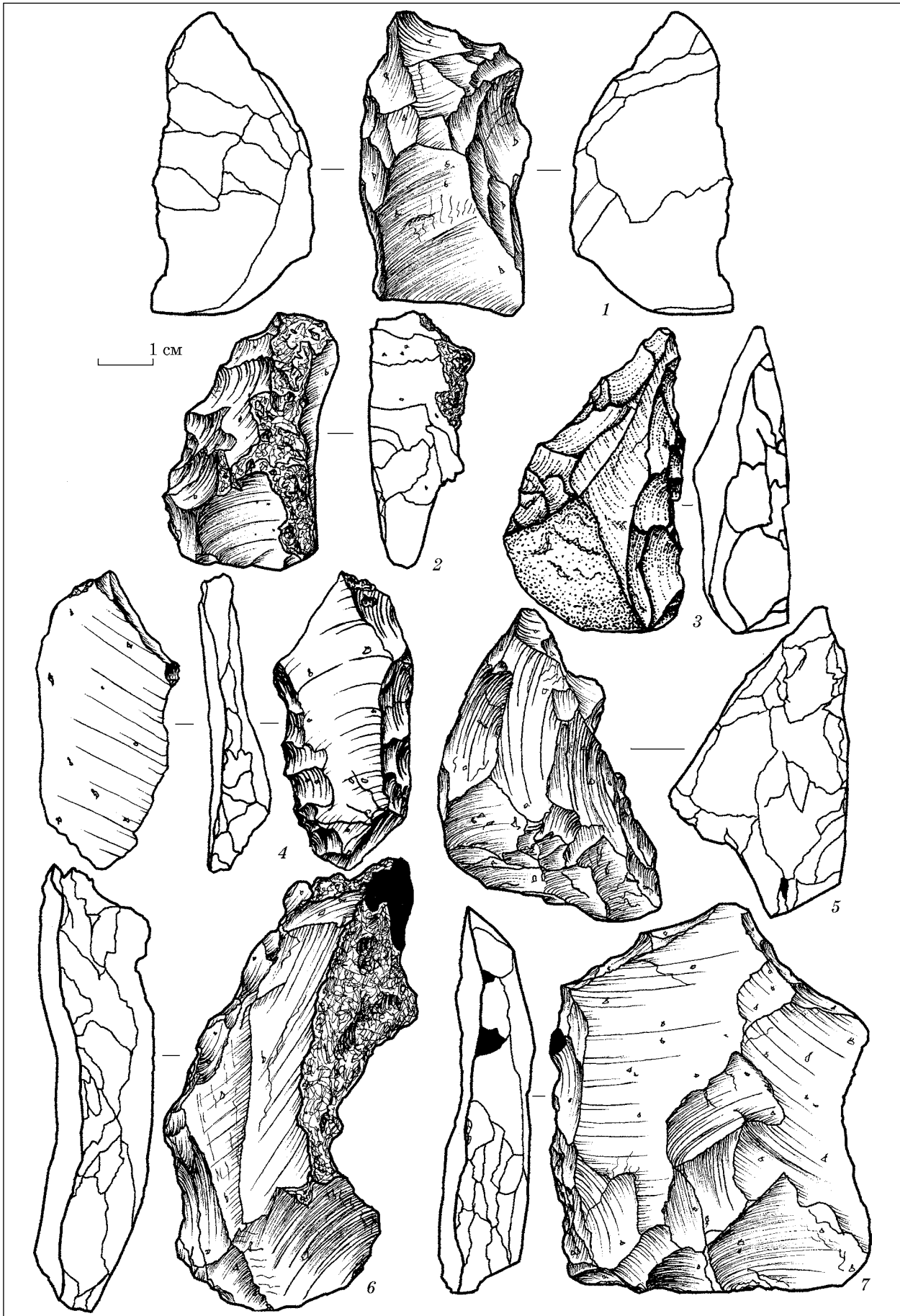

Рис. 11. Королево, шар II: 1 — фрагмент знаряддя; 2—7 — зубчасті знаряддя

ним крутою східчастою ретушшю. Характер їх оформлення нагадує розколювання, коли вентральна сторона відщепу слугувала площадкою.

АКОМОДАЦІЙНІ ЕЛЕМЕНТИ

Основним акомодативним елементом описуваного комплексу безперечно є спинка, її зафіксовано в понад 60 % цілих знарядь. Здебільшого спинки природні, тобто не мають слідів обробки (табл. 5). Виділено дев'ять варіантів природних спинок, переважають площадки та латеральні краї відщепів або комбінації цих варіантів, половина з них вкриті кіркою. Досить часто як акомодативний елемент використовувався злам. Сліди обробки присутні тільки на 1/4 спинок, у більшості це сколи, рідше — луската ретуш, що притуплює грані, зі спинки на дорсальну або вентральну поверхню, або на площину самої спинки.

Потоншення трапляються на 30 % цілих знарядь, якщо ж виключити відщепи з потоншенням, тоді таких виробів не більше 20 %. Найчастіше вони фіксуються в групі поперечних, діагональних і кутових скребел. В основному це зняття одного або кількох невеликих сколів з вентральної сторони, локалізованих в проксимальній, рідше в латеральній частині заготовки, основною метою яких було зняття відбивного горбика.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати аналізу, вкажемо на загальні тенденції виготовлення знарядь, характерні для всього комплексу.

- Основною заготовкою були відщепи, переважна більшість яких (60 %) мають поперечні пропорції. Середній розмір цілих знарядь понад 5 см.
- Для ретушування застосовували дорсальну напівкруту ступінчасто-лускату ретуш, яку наносили на найдовший край заготовки та формували переважно опукле робоче лезо.
- У 75 % виробів відмічено наявність акомодативних елементів. Основним є спинка, здебільшого природна, без додаткової обробки.

Разом з тим виділяється у наборі знарядь певна типологічна специфіка, що відокремлює одні типи від інших за характером оформлення. Типологічним ядром колекції є скребла, що становлять понад 60 % знарядь. Наголосимо, що серед них абсолютно переважають дорсальні однолезові екземпляри (80 % від загальної кількості скребел), що складаються з поздовжніх, поперечних і діагональних.

Найчисленніший тип поперечних, що характеризується виразною серією предметів, оформлених напівкурутою та крутою ступінчатою ретушшю (табл. 4), так звану напів-Кіна, Кіна

[Bordes, 1961; Verjux, Rousseau, 1986, p. 404]. Тільки в межах цього типу відмічено наявність спинок в 90 % виробів, більше того, зафіксовано всі варіанти спинок, виділені для цього комплексу. Все це робить поперечні скребла не тільки найчисленнішим, а й найбільш виразним типом знарядь для цієї індустрії. Інші однолезові дорсальні скребла — поздовжні та діагональні, мають схожі тенденції в характері оформлення. Але частка східчастої крутої ретуші (т.зв. напів-Кіна, Кіна) тут падає, та, навпаки, зростає кількість виробів, оформлених лускатою або її комбінацією зі східчастою ретушшю, кут ретуші стає напівкрутим або пласким. Кутові, вентральні та подвійні скребла, представлені невеликими групами. Вони оформлені здебільшого лускатою ретушшю, яка в подвійних екземплярів зазвичай пласка, а в кутових та вентральних — напівкурута або крута.

Друге місце за чисельністю посідає зубчастовіімчаста група — разом близько 30 % знарядь. Досить цікавими в плані оформлення є зубчасті вироби. Серед них виділяється серія знарядь з довгим неперервним робочим краєм, в основному сформованими сколами, зі спинкою природною або обробленою. Позиція цих предметів як остаточно сформованих знарядь не однозначна, оскільки якість їх вторинної обробки уможливило припустити, що ці вироби відображають початкову стадію оформлення, а їхній робочий край — перший етап нанесення східчастої ретуші.

Інші типи знарядь представлені поодинокими, але досить виразними екземплярами (лімаси, гостроконечники, листоподібні) або невеликими групами (двобічні знаряддя). До речі, неоднозначною лишається позиція виробів з двобічною обробкою. Припущення, що вони є наслідками механічного змішання з іншими матеріалами, відкинуто попередніми дослідниками [Кулаковская, 2001, с. 9; 2002, с. 27]. Але невелика кількість, наявність в основному незавершених виробів, відсутність у колекції сколів їх оформлення свідчать на користь випадкового характеру їх присутності в цій індустрії.

Як уже вказувалось, індустрія шару II стоянки Королево визначена як шарантська типу Кіна [Кулаковская, 2001, с. 10; 2002, с. 29]. Нагадаємо, що, за визначенням Ф. Борда, для «шаранту» характерні такі типологічні критерії [Bordes, 1953, p. 458—462; 1981, p. 79]: домінування в наборі знарядь скребел (понад 55 %); показник ІС (індекс шарантський) від 19 до 54; незначний відсоток зубчастих форм (менше 15 %); досить висока частота знарядь, оформлених ретушшю типу Кіна; присутність поодиноких лімасів, бифасів і ножів зі спинкою. Більшість цих типологічних критеріїв притаманні колекції знарядь шару II стоянки Королево, а саме: переважання скребел (60 %), ІС — 23,

використання крутої ступінчастої ретуші (т.зв. напів-Кіна, Кіна), незначний процент листо-подібних, двобічних знарядь і лімасів. Однак у цьому комплексі є й своя специфіка: відсутні типові скребла Кіна, переважає ретуш напів-Кіна над ретушню Кіна, високий процент знарядь з акомодційними елементами (75 %), значна зубчаста група (табл. 2).

У Закарпатті на сучасному етапі дослідження виділяється дві пам'ятки, що мають техніко-типологічні риси, схожі з шаром II Королево, це — другий комплекс Малого Раковця 4 та Рубань [Кулаковська, 2003, с. 12; Kulakovska, Usik, 2011, р. 134; Sitlivyj, Ryzov, 1992, р. 313]. Для типологічних наборів цих пам'яток характерно: переважання скребел, у першу чергу однолезових; застосування для оформлення знарядь ретуші типу напів-Кіна; наявність акомодційних елементів.

Відтак, необхідно здійснити детальний аналіз вторинної обробки цих комплексів в одній системі, що допоможе чіткіше визначити специфіку пам'яток шарантського типу на Закарпатті та знайти аналоги на сусідніх територіях.

Вотякова О.Л. Техніко-типологічний аналіз матеріалів шару II стоянки Королево на Закарпатті // Матеріали та дослідження Археологічного музею ІА НАН України. — К., 2015. — С. 22—34 (АДІУ. — Вип. 3 (16)).

Гладилин В.Н. Итоги пятилетних исследований Закарпатской палеолитической экспедиции // Новейшие открытия советских археологов: Тез. докл. конф. — К., 1975. — Ч. 1. — С. 14—16.

Колобова К.А. Приемы оформления каменных орудий в палеолитических индустриях горного Алтая: Автореф. дис. ... канд. истор. наук. — Новосибирск, 2004. — 23 с.

Кулаковская Л.В. Мустьерские культуры Карпатского бассейна. — К., 1989. — 124 с.

Кулаковская Л.В. Шарантские традиции в среднем палеолите стоянки Королево // Давня історія України і суміжних регіонів. Карпатіка. — 2001. — Вип. 13. — С. 7—12.

Кулаковська Л.В. Деякі аспекти господарства середньопалеолітичних поселенців Королево: сировинні ресурси комплексу II // Археологія. — 2002. — № 2. — С. 25—31.

Кулаковська Л.В. Середньопалеолітичні варіації на заході України // Варіабельність середнього палеоліту України. — К., 2003. — С. 10—32.

Кулаковская Л.В. Королево: хронология раннего и среднего палеолита // С.Н. Бибииков и первобытная археология. — СПб, 2009. — С. 87—99.

Усик В.И. Проблемы интерпретации методов расщепления среднепалеолитического слоя II стоянки Королево (Закарпатье) // АА. — 2003. — № 13. — С. 170—186.

Усик В.И. К проблеме определения орудий с поврежденным рабочим краем // Актуальные вопросы евразийского палеолитоведения. — Новосибирск, 2005. — С. 190—191.

Bordes F. Essai de classification des industries «moustériennes» // Bulletin de la Société préhistorique française. — 1953. — N 7—8. — P. 457—466.

Bordes F. Typologie du Paléolithique ancien et moyen. — Delamas; Bordeaux, 1961. — 85 p. (Publications de l'Institut de Préhistoire de l'Université de Bordeaux).

Bordes F. Vingt-cinq ans après: le complexe moustérien revisité // Bulletin de la Société préhistorique française // . — 1981. — N 7—8. — P. 77—87.

Chabai V.P., Demidenko Yu.E. The classification of flint artifacts // The Paleolithic of Crimea. The Middle Paleolithic of Western Crimea. — 1998. — Vol. 1. — P. 31—51 (Studies et Recherches Archeologiques de L'Université de Liege. — N 84).

Haesaerts P., Koulakovska L. La séquence pédosédimentaire de Korolevo (Ukraine transcarpatique): contexte chronostratigraphique et chronologique // Европейський середній палеоліт. — К., 2006. — С. 21—37.

Kulakovska L., Usik V. Palaeolithic of Transcarpathian region (Ukraine): chronology and cultural variability // The Quaternary studies in Ukraine. To XVIII Congress of the International Association of the Study of the Quaternary Period. — Bern; Kyiv, 2011. — P. 129—140.

Sitlivyj V., Ryzov S. The late middle palaeolithic of Malyj Rakovets IV in Transcarpathia // Archaeologisches Korrespondenzblatt. — 1992. — 22. — P. 301—314.

Tixier J., Inizan M.-L., Roche H. Technology of Knepped Stone // Préhistoire de la Pierre Taillée. — Meudon, 1992. — T. 3. — 127 p.

Verjux C., Rousseau D.-D. La retouche Quina: une mise au point // Bulletin de la Société préhistorique française. — 1986. — T. 83, n 11/12. — P. 404—415.

О.Л. Вотякова

АНАЛИЗ ВТОРИЧНОЇ ОТДЕЛКИ И ТИПОЛОГИЧЕСКОЙ СПЕЦИФИКИ ОРУДИЙ СЛОЯ II СТОЯНКИ КОРОЛЕВО

Статья посвящена анализу коллекции орудий слоя II стоянки Королево. В работе приведено обоснование методики обработки артефактов и их типологическая характеристика.

Материалы слоя II происходят из раскопа I (сектор Бейвар) стоянки Королево. Археологическая коллекция насчитывает около 3 тыс. предметов, из них 285 орудий труда.

Метод исследования базируется на детальном анализе морфологических признаков орудий таких как тип заготовки, ретушь, акомодационные элементы. Основное внимание было сосредоточено на специфике ретуши, применяемой в данном комплексе.

Основной заготовкой для изготовления орудий были отщепы поперечных пропорций. Для ретуширования использовали дорсальную полу-курутую или крутую ступенчато-чешуйчатую ретушь. У 75 % изделий отмечено наличие акомодационных элементов. Чаще всего, речь идет о естественной или подправленной спинке.

Ведущей группой орудий являются односторонние скребла. Из них большинство составляют однолезвийные: поперечные, продольные и диагональные. Двойные, угловые и вентральные типы скребел представлены небольшими группами. На втором месте по численности предметов находится зубчато-выемчатая группа. Лимасы, остроконечники, подлистовидные и двусторонние изделия немногочисленны или единичны.

Индустрия была определена как шарантская типа Кина. На это указывает преобладание в типологической коллекции односторонних скребел (60 %), часть из которых оформлена крутой или полукрутой ступенчатой ретушью (так называемый полу-Кина, Кина); незначительный процент листовидных, двусторонних орудий и лимасов; высокий шарнтский индекс — 23.

Ключевые слова: Королево, средний палеолит, типология, вторичная отделка орудий.

O.L. Votikova

THE ANALYSIS OF SECONDARY TREATMENT AND TYPOLOGICAL SPECIFICS OF THE TOOLS FROM ARCHAEOLOGICAL HORIZON II OF THE SITE OF KOROLEVO

This article is devoted to the analysis of the tool collection from horizon II of the site of Korolevo. The paper evaluates the typological and morphological characteristics of the artifacts.

The archaeological material of Korolevo horizon II originates from excavation I (sector Beyvar). The archaeological collection contains about three thousand items, of which 285 are tools.

The research method is based on a detailed analysis of morphological features of tools such as: type of blank, retouch and accommodative elements. The main focus of the study was on the specifics of the retouch used in this assemblage.

Transversal flakes were the main blank for tool production. Secondary working typically consisted of semi-abrupt or abrupt dorsal stepwise scalar retouch. Presence of accommodative elements is characteristic of 75 % of the tools. Most often, pieces have a natural or prepared back.

The main group of tools are unifacial scrapers. Most of them are simple single-edged tools: transversal, lateral and diagonal items. Less numerous groups presented are double, ventral and *dǎjetǎ* types of scrapers. Denticulate and notched types are the second most common tool types. Unifacially retouched artifacts *limases*, points, leaf-shaped forms and bifacial tools are present singly or at small frequencies.

The industry has been defined as Charentian / Quina type. This is indicated by a number of features: the prevalence of unifacial scrapers (60 %), a part of which has been worked with abrupt or semi-abrupt step retouch (so called semi-Quina or Quina type), insignificant percent of leaf-shaped forms, bifacial tools and limaces, and a high Charentian Index — 23.

Keywords: Korolevo, Middle Palaeolithic, typology, secondary tool treatment.

Одержано 15.11.2016